

OSMANLI MAHKEMELERİNDE REFORM VE CERİDE-Yİ MAHÂKİM'DEKİ ÜST MAHKEME KARARLARI

Sedat Bingöl*

Özet

Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat ilan edilinceye kadar, Şer'i Mahkemeler esas birimlerdir. Bu mahkemeler Divan-ı Hümayun ve İkinci Divanı dışında, temyiz davalarına bakmazlar. Tanzimat devrinde, Osmanlı adli düzende bazı reformlar yapılmış ve genel nitelikte Nizamiye Mahkemeleri denilen yeni mahkemeler kurulmuştur. Yeni mahkemelerin verdiği kararlar, temyiz mahkemeleri tarafından kontrol edilmektedir. Bu kararlar da Ceride-yi Mahâkim denilen resmi bir gazetede yayınlanmaktadır. Bu yazımızda adlî alanda, hem kurumsal yeni yapılanmayı, hem de işleyişi "Üst Mahkeme" kararlarından vereceğimiz örneklerle anlatmağa çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Tanzimat, Şer'îye Mahkemeleri, Ceride-yi Mahâkim, Adli Reform, Temyiz Mahkemesi, Osmanlı Devleti*

Abstract

Reform in the Ottoman Courts and Appeal Verdicts in the *Ceride-yi Mahâkim*

Courts of Sharia had serviced as primary courts until the proclaiming of *Tanzimat* in the Ottoman Empire. These courts are not appeal units, except the some official institutions like *Divan-ı Hümayun* and *İkinci Divanı*. Some reforms in *Tanzimat* period were made in the Ottoman judicial system and then new courts named *Nizâmiye Mahkemeleri*, which has a general quality, were established. The appealing units checked the verdicts given by the new courts. These verdicts were published in an official paper, which is called *Ceride-yi Mahâkim*. This article show to both new organization and proceedings of courts to depends on verdicts of Court of Appeal.

Key words: *Tanzimat, Courts of Sharia, Ceride-yi Mahâkim, Judicial Reform, Court of Appeal, Ottoman Empire*

* Yrd.Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir.
sbingol@anadolu.edu.tr

Giriş

Osmanlı Hukuku'nun temeli, örfî kanunlara rağmen, şer'îattı. Bu nedenle kuruluştan Tanzimat'a kadar olan devrede, tüm halkın genel mahkemesi şer'î mahkemelerdir. Esas olarak, İslâm Hukuku'nu uygulayan şer'î mahkemeler, tek dereceli olarak icra-yi kaza etmişlerdi. Doktriner açıdan bu mahkemelerde verilen hükümler, ikinci dereceli bir mahkeme olan "istîfnâf mahkemeleri"¹ tarafından, tekrar görülemez. Bir dava ancak "temyiz"² incelenebilmektedir.³ Bu temyiz işlemi ise, muhâkeme usulü kaidelerine uyulup-uyulmadığı, verilen kararın hukuka uygun olup-olmadığı hususlarıyla sınırlıdır. Kararlar üst dereceli mahkemeler tarafından, ancak şekil yönünden, temyizden tetkik edilebilirdi.⁴

Osmanlı Devleti'nde açılan davalarda şayet şehâdet şartlarına uyulmuş,⁵ davanın niteliğine göre gerektiği kadar şahit gösterilebilmiş ve hüküm buna göre verilmişse, aynı konuda bir daha dava açılamazdı.⁶ Osmanlı adlî yapısı içinde şer'î mahkemelerin üzerinde, örfî yada şer'î konularda açılan davalarda, gerektiğinde yüksek bir "temyiz" makamı olarak veya bir "bidâyet" mahkemesi niteliğinde, Divân-ı Hümâyûn bulunurdu.⁷ (Cuma) Huzûr Divânı, İkinci Divânı vb. divânlarda da bazı davaların görülüp, çözümlendiği⁸ anlaşılırmaktaysa da, bu divânların yetki bakımından ve adlî hiyerarşi bakımından durumları belirli değildir.

Şer'î mahkemeler, müslümanların özel ve kamu hukuku kapsamındaki davalarında, tek yetkili mahkemelerdi. Gayrimüslimler açısından ise özel hukuk kapsamına giren davalarda, Cemaat Mahkemeleri yetkiliyse de, kamu hukuku alanında, özellikle ceza hukuku bakımından tüm tebaa için, tek yetkili mahkeme şer'î mahkemelerdir. Ancak İslâm Muhâkeme Hukuku'na göre gayrimüslimlerin, müslümanların aleyhine şehâdet edememesi kuralı⁹, adlî alanda düzenlemelere gidilmesine yeni mahkemeler kurulmasına yol açmıştır.

¹ İstîfnâf , ilk mahkemelerce nihai bir hüküm ile neticelendirilen bir davanın ikinci derecede yüksek mahkemede yeniden görülmesi için müracaat edilen kanun yoludur . Bkz. *Türk Hukuk Lugatı*, 173; Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizâmname-i Dahilisi'nde, "İstîfnâf-ı dava, birinci derecede bulunan Mahâkim-i Nizamiye'de bidâyetden görülen deâviyi hukukiyeyi tekrar rüyet ü fasl etmektir." kaydı bulunmaktadır. Bkz. *Düstâr*, Tertip I, cilt I, 329.

² Temyiz, hukuk kaidelerinin uygulanmasındaki hataları, eksiklikleri düzeltmek amacıyla, kabul edilen bir kanun yoludur. Temyiz ancak hükmün kanuna muhâlif olması sebebine dayanır. Bkz. *Türk Hukuk Lugatı*, 35.

³ İslam hukukunda temyiz kurumunun dahi olmadığına dair, karşıt bir görüş için bkz. Mumcu 1986, 91-92.

⁴ Atar 1979, 150- 152.

⁵ Şahitlerde aranan özel ve genel şartlar için bkz. Bayındır 1986, 144-204 ; Atar 1979, 193.

⁶ Bayındır 1986, 142.

⁷ Mumcu 1986, 87-90.

⁸ Mumcu 1986, 142-149; Akgündüz, 1990, c. I, 212; Akman, 2004, 36-37.

⁹ Atar 1979, 193-194.

Yeni mahkemeler oluşturulurken adlî sistem de tek dereceli eski sistemden farklı olarak, üç dereceli hale getirildi. İlk derece mahkemeleri (bidâyet) dışında istînâf mahkemeleri ve bir de temyiz mahkemesi oluşturularak, yeni kanun yolları sisteme dahil edildi. Üst mahkeme adını verdiğimiz¹⁰ bu kurumlar doğaldır ki, toplumsal yaşamın bir parçası olarak ilk derece (bidâyet) mahkemelerinin verebilecekleri kararlarda hatalı, eksik vb. yönler bulunabileceği ya da sadece tarafların böyle düşünmeleri nedeniyle yeniden görülmesi yoluyla düzeltmek veya gerekirse bozma (nakz) yoluyla adaleti gerçekleştirmeğe çalıştılar. Bu yazımızda adlî alanda, hem kurumsal yeni yapılanmayı, hem de işleyişi “Üst Mahkeme” kararlarından vereceğimiz örneklerle anlatmağa çalışacağız.

Tanzimat sonrası adlî reformun ilk dönemi 1840-1864 yıllarıdır. İdarî nitelikteki organların (meclisler ve içinden çıkardığı komisyonlar), sadece ceza hukuku alanında, yargılama yapması öngörülmüştü. Yine bu devrede, ticaret mahkemeleri de kurulmuştur.

İkinci dönem ise 1864'te, Tuna Vilâyeti Nizâmânâmesiyle, Nizâmiye Mahkemeleri'nin ilk örneklerinin kuruluşu ile başlar. Gerek Nizâmiye Mahkemeleri ve gerekse Ticaret Mahkemeleri'nin bidâyeten verdikleri kararlar ile üst mahkemelerce incelenerek verilen, istînâf veya temyiz kararlarını ihtiva eden tek kaynağımız Cerîde-yi Mahâkim Gazetesi'dir. Cerîde-yi Mahâkim adlî tarihimizi aydınlatmak bakımından büyük önem taşıması yanında, sosyal tarih çalışmaları bakımından da önemli bir kaynaktır.

Cerîde-yi Mahâkim (Gazetesi)

Bilindiği gibi şer'îyye sicillerinde yer alan resmi kayıtlar, belirli bir usule göre tutulmakta idi. Sakk-ı şer'î denilen bu resmi kayıtların tutulma usullerinin öğrenilebilmesi ve ilgililere kolaylık sağlamak bakımından, örnek eserler vücuda getirilerek şer'î sicillerdeki kayıtların tutulması sağlam esaslara bağlanmıştır.¹¹ Böylece şer'î mahkemelerinin düzenlediği belgelerde yer alan olayların unsurlarının eksik yazılması gibi mahzurlardan korunurdu.¹²

Riyâsetine A. Cevdet Paşa'nın atandığı Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kuruluşu sırasında, mümeyyizlikleri ve zabıt katıblıklarına de “sakk” bilen kişiler atanmıştır. Böylece Nizâmiye Mahkemeleri'nden verilecek i'lâmlar, belirli bir usûle bağlanmaya

¹⁰ “Üst Mahkeme” tabirini bazı hukukçular, temyiz mahkemesini kapsamaksızın salt istînâf mahkemeleri için, kullanabilmektedir. Biz ise bu terimi, bildirimiz boyunca bidâyet mahkemeleri dışındaki, üst mahkemelerin tümü için kullanmaktayız. Bilge 1964, 62-63; Yenisey 1979, 9.

¹¹ Akgündüz 1988, c. I, 18.

¹² Ebul'ula Mardin 1996, 237-238.

çalışılmıştı.¹³ Bu çabaya rağmen, uygulamada sorunların devam etmesi üzerine (10 M. 1290) 9 Mart 1873'de bir padişah iradesiyle ile "Cerîde-yi Mahâkim" adıyla bir gazete çıkarılmasına karar verildi.¹⁴ Cerîde-yi Mahâkim, (23 S.1290) 21 Nisan 1873 tarihinden itibaren yayın hayatına başladı. "Mukaddime"¹⁵sinde yayın amaçları şöyle açıklanmaktaydı: Mahkeme i'lâmlarını ve ilgili mevzuatı yayınlayarak, meclislerde bulunan zabıt kâtiblerinin, mümeyyizlerin ve azâların bunlardan istifâde etmelerini, mahkemelerin mevzuat eksikliklerinin tamamlanması dışında, i'lâmların bu gazetede yayınlanmasıyla, hukuk ve ceza davalarında aleniyet sağlanarak, adaletin gerçekleşmesi noktasında ne kadar hassas davranıldığı halka gösterilecekti.

Yazı ve idare işleri Nazım Bey'e (Paşa) ya havale edilen Cerîde-yi Mahâkim'in, ilk yüz sayısı Nazım Bey'in idaresinde çıkarıldı.¹⁶ Gazete alt başlığında "haftada iki defa çıkarılmak üzere şimdilik beher hafta Pazartesi günleri çıkar"¹⁷ ibaresi ve her nüshasının 2 kuruşa satıldığı kaydedilmişti. Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda basılan Cerîde-i Mahâkim Gazetesi'nin¹⁸ ilk yedi sayısı 8'er sayfa olmak üzere çıkarılırken, sekizinci sayıda yayınlanan bir açıklamayla, "Mukaddime"de belirtilmiş olan haftada iki defa yayınlanma arzusundan vazgeçildiği ifade edilerek,

*"...iki defa çıkarılmasına mukabil olmak üzere hât-i hâzırının bir misli zamm olunarak hacminin tevsi' tasvîb olunmuş ..."*¹⁹

denilmiş ve bu sayıdan itibaren her sayı onaltı sayfa olarak yayınlanmıştır.²⁰ Her ne kadar Nazım Bey tarafından yüz kadar sayı çıkarıldığı beyan edilmekteyse de, Türkiye kütüphanelerinde, Nisan 1873'den itibaren çıkarılan gazetenin, Hicri 1290-1291 yıllarına²¹ ait farklı kütüphanelerde 125. sayıya kadar nüshaları bulunduğunu belirtelim. Ancak bu nüshalar içinde de, 1-40. sayılar yine Türkiye kütüphanelerinde bulunmamaktadır.

¹³ A.Cevdet Paşa 1986, c. IV, 84.

¹⁴ Bingöl 1998, 144-145.

¹⁵ *Cerîde-i Mahâkim*, (9 Nisan 1289) 23 Safer 1290, sayı 1.

¹⁶ Nazım Paşa 1995, 50-52.

¹⁷ Ancak ne kadar süreyle bu ad altında yayınlandığı ve kaç sayı çıktığı bilinmemekle beraber 12 Recep 1296 dan sonra, silsile izlemeksizin, 1 sayı numarasıyla yeniden ve adı değişerek yayınlanmaya devam etmişse de yine bir düzen içinde çıkmadığı anlaşılmaktadır. Duman 2000, c. I, 207-208.

¹⁸ *Cerîde-i Mahâkim*, 23 Safer 1290, sayı 1

¹⁹ *Cerîde-i Mahâkim*, 14 Rebiülâhir 1290, sayı 8

²⁰ Cerîde-i Mahâkim ilk sayıdan itibaren sayfa numaraları 1 sayı numarası ile başlamış, takip eden sayılarda, sayfa numaraları önceki sayıdaki son sayfa numarasını takip eder şekilde numaralanmıştır.

²¹ 1290 yılına ait 51-91. nüshalar ve 1291 yılına ait 92-125. nüshalar.

Osmanlı Mahkemeleri

Cerîde-yi Mahâkim Gazetesi'nin gerek Türkiye ve gerek dünya kütüphanelerinde bulunabilen diğer sayılarına bakıldığında, (16 L.1292) 14 Kasım 1875 yılına ait 125. sayıdan sonrasına rastlanmamaktadır. Bir şekilde kesintiye uğradığı anlaşılan Cerîde-yi Mahâkim, yine haftalık ve "Salı" günleri olmak üzere (12 B.1296) 2 Temmuz 1879 tarihinden sonra yeniden 1 sayı numarası verilerek, tekrar yayınlanmağa başlamıştır. 6 Ekim 1901'den sonra, ismi "Cerîde-yi Mahâkim-i Adliyye"ye çevrilmiş, süreç içerisinde yine yayın periyodu ve isminde değişiklikler yapılarak " Cerîde-yi Adliye" adıyla 1928'e kadar varlığını sürdürmüştür.

Cerîde-yi Mahâkim'in bu ilk devredeki yayın politikasına bakıldığında, 1879 sonrası dönemde izlenen yayın politikasından farklılık gösterir. Birinci devrede de adlî ilanlar ve mahkemelere dair kanun ve nizâm-nâmeler varsa da, gazetenin asıl ağırlık merkezini, alt mahkemelerden gelen davalar ile bunların istînâf yada temyiz edilmelerine bağlı olarak davaların tüm safhalarını gösterir i'lâmlar oluşturmuştu. Böylece dönemle ilgili adlî teşkilat ve süreçlere ait örnekler sunulurken, aleniyet ilkesi çok daha net vurgulanmaktaydı.

1879 sonrası Cerîde-yi Mahâkim'in ağırlık noktasını ise, önceki dönemin tam tersine, normatif düzenlemelerin yayınlanması oluşturur. Özellikle üst mahkemelere intikal eden davalardan, gazetede neşredilen örnek davaların sayısı oldukça azaldığı gibi, verilen sınırlı örneklerde de, davaların olay örüntüleri bakımından teferruat boyutu da oldukça fakirleşmiştir.

Cerîde-yi Mahâkim'in birinci dönemdeki nüshaları incelendiğinde, hukuk boyutu dışında, sosyo-kültürel, iktisadi, aile, kadın, çocuk, ticaret tarihleri gibi konulara dair de oldukça zengin veriler barındırdığı görülmektedir.

a- Adlî Reformun İlk Devresi (1840-1864)

Tanzimat Fermânı'na hakim olan ana düşünceyi sorguladığımızda, birey kavramına bağlı temel haklar ve hukuk devleti anlayışını, imparatorlukta yerleştirmek olarak cevaplandırabiliriz. Fermânın öngördüğü tebaanın eşitliği anlayışını gerçekleştirmenin yolu, Osmanlı gibi millet sistemine dayanan bir yapıda, ihdas edilecek yeni kanunların lâik bir karakterde ve tüm tebaayı kapsayıcı olmasından geçiyordu. 1840 Ceza Kanûnnâmesi'yle başlayan kanunlaştırma çabaları ise yeni bir kazâf örgüt kurma ihtiyacını doğurmuştu.²²

İlk adım olarak ceza hukukuna dair davalarda, *Muhassıllık Meclisleri* yetkili kılınmıştır. Muhassıllığın 1842'de kaldırılmasıyla bu kez, *Memleket Meclisleri* yetkilendirilmiştir. 1854'ten itibaren ise bu alandaki yetkiler, başlangıçta Memleket

²² Onar 1985, 580-581.

Meclisleri'ne bağılı olarak alt bir komisyon şeklinde olan ve sonradan ayrışan, salt yargılama işlevi olan *Meclis-i Tahkik*'lere geçti.²³

İstanbul'da ortaya çıkan olaylarda ise *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye*, ceza hukuku alanında, bir bidâyet (ilk derece) mahkemesi olarak yargılama yetkisini kullanmaktaydı. İstanbul dışındaki taşra meclislerinden gelen davalara ise, bir üst mahkeme (temyiz) niteliğiyle bakmaktaydı. 1847'den itibaren İstanbul'da kurulan *Meclis-i Zaptiye*'ye, ceza hukuku alanındaki, davalara bidâyeten bakma yetkisi verildi. 1858'de bu meclis kaldırıldı.Yerine kurulan *Divân-Zaptiye*'ye, her türlü kabahat ve cünha suçlarının belli bir derecesine kadar, davalara bakma yetkisi tanınmıştır. Divân-ı Zaptiye'nin bakabildiği derecenin üzerindeki ceza davalarında ise, onun üzerinde bir birim olarak, yine bidâyeten bakma yetkisiyle, *Meclis-i Tahkik* adıyla diğer bir meclis kuruldu.²⁴

Meclis-i Vâlâ ise 1847'den itibaren artık tam anlamıyla bir temyiz mahkemesi'dir. Bu temyiz görevi ilginç bir özellik gösterir. İstanbul'da, Divân-ı Zaptiye ve Meclis-i Tahkik'den verilen kararları ya da taşrada Meclis-i Tahkik, Meclis-i Kebir vb. adlarla yargı görevini yürüten mahkemelerin mazbataları, üzerinden temyiz görevini yapmaktadır. Verilen ağır ceza niteliğindeki kararlarda, yargılama sonucunda suçlu olan kişi veya kişilerin suçları belirtilirken, alt mahkemeler suçun cezasını saptayamamakta, temyiz işlevini gören Meclis-i Vâlâ suçu sabit görürse, verilecek cezayı belirlemektedir.²⁵

Ticaret Mahkemeleri

Osmanlı Devleti'nde ticaret mahkemelerinin kuruluşu, Mayıs 1839'da Ticaret Nezâreti'nin kuruluşuyla birlikte gerçekleşmiştir.²⁶ (20 Ra.1255) 3 Haziran 1839 tarihli padişah iradesiyle ile Gümrük Emaneti'nce görülen davalar, Ticaret Nezâreti'nin görevleri arasına alındı. Nezâret içersinde kurulan ticaret meclisi, başlangıçta gelenek hukukuna göre davalara bakmıştır. 28 Temmuz 1850'de bir ticaret kanunu²⁷ yayınlandı. Bundan sonra önemli merkezlerde ticaret meclisleri açılmaya başladı. (9 L. 1276) 1 Mayıs 1860 yılında yine Fransız Ticaret Kanunu'nun IV. cildi aynen tercüme²⁸ edilerek, "*Ticaret Kanunnâme-i Hümayûnu'na Zeyl*" adıyla yayınlandı.²⁹ Bu kanunla ticaret mahkemelerine bir düzen getirmektedir. Kanunun önemli maddelerine göz attığımızda şöyle bir yapılaşma öngörülüyordu.

²³ Bingöl 1998, 28-48.

²⁴ Bingöl 1998, 48-54.

²⁵ Bingöl 1998, 56.

²⁶ Akyıldız 1993, 129.

²⁷ Kanunnâme metni için bkz. *Düstûr*, Tertib I, c. I, 375-466

²⁸ Bozkurt 1996, 151.

²⁹ *Düstûr*, Tertib I, c. I, 445-465

Bütün ticarî davalar, Mahkeme-i Ticaret'e ve olmayan kazâlarda ise hukuk-ı âdiye davalarını gören mülkiye meclislerine havale olunacaktı.³⁰ (1.m) Ticaret Nezareti bünyesinde, istînâf derecesiyle yetkili, *İstînâf-ı Deâvi* kuruluyordu. (75-76.m.) Bu mahkemelerin nasıl muhâkeme yapacaklarına dair bir usûl kanunu ise (10 R. 1278) 15 Ekim 1861'de "*Usûl-ı Muhâkeme-i Ticarete Dair Nizâm-nâme*" adıyla yayınlandı.³¹ Bu usûl kanunu 1879'a kadar, Nizâmiye Mahkemeleri'nde de kullanılmıştır. Ticaret mahkemelerinin sayısı 1875'de yüzyirmiye ulaşırken, aynı tarihte ticaret mahkemeleri Adliye Nezâreti'ne bağlanmıştır.³²

Belirttiğimiz kanunlar ticari davaların istînâf mercisi olarak, Divân-ı İstînâf'ı gösterirken, temyiz makamı belirtilmemiştir. Ancak bu tür davalar için de Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye temyiz makamıydı.³³ Cerîde-yi Mahâkim'in bir çok nüshasında, bu temyiz yetkisine dair örnekler bulunmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse, Cerîde-yi Mahâkim'in 2 ve 3 numaralı sayılarında yayınlanan, (9 N.1288) 21 Kasım 1871 tarihli bir Divân-ı İstînâf i'lâmı,³⁴ bir ticari davanın bütün aşamalarını açıklıkla göstermektedir.

İ'lâma göre Tophanede oturan sığır kasabı İzzet Ağa ile ortakları, ellerinde bulunan otuzyedinci baş Kırım koyununu (ağnâm) *hıyar-ı rüyet*³⁵ şartıyla, Kasap Kasti'ye satmışlar iseler de, onüç baş koyun Kasti'nin ortakları ve kendi (Kasti) dükkanında kesilmiş, ancak etlere müşteri çıkmadığı ve büyük zarar edeceğinden Kasti kalanlarını reddetmiştir. İzzet Ağa da, (8 Şubat 86) 20 Şubat 1871 tarihli protestosuyla talep ettiği 5500 guruş için 3. Ticaret Meclisine müracaat etmişti. Yapılan duruşmalarında İzzet Ağa, *hıyar-ı rüyet* noktasını kabul etmemiş, Kasap Kasti ise yemin teklif eyleyeceksen, bundan vazgeçmesi üzerine 5500 kuruşun Kasap Kasti tarafından, İzzet Ağaya ödenmesine (selh-i S. 1288) 19 Mayıs 1871'de hüküm olunmuştu. Hüküm kabul etmeyen Kasti, itirazını (istînâfen görölmesini) içeren bir arzuhalı, (8 Ca. 88) 25 Temmuz 1871'de Divân-ı İstînâf'a havale olunması üzerine, taraflar celb edilerek muhâkemeleri yapılmıştır. Müstenif Kasti itiraz gerekçesi olarak, 3. Ticaret Meclisi i'lâmında pazarlıkta *hıyar-ı rüyetin* şart olmadığı beyan edildiğini oysa ki, peşin satışta müşteri tamamen bedelini ödeyinceye kadar satıcının satışı ertelemesi gerektiğini belirterek, dolayısıyla İzzet Ağanın koyunları teslim etmemesi ve kaide-yi esnaf gereğince numuneye bakılmadıkça, malın tamamının kabul olunamayacağından, bu konuda *hıyar-ı rüyet* şartının olmadığı görüşüne itiraz etmekteydi.

³⁰ Ticaret mahkemeleri, sekizinci maddeye göre, 1 Reis ile 2 daimi aza ve 4 muvakkat azadan oluşacaktı.

³¹ *Düstûr*, Tertib I, c. I, 780-810

³² Çadircı 1991, 280.

³³ *Düstûr*, Tertib I, c. I, 326.

³⁴ *Cerîde-i Mahâkim*, (16 Nisan 1289) 1 Rebiülevvel 1290, sayı 2; (23 Nisan 1289) 8 Rebiülevvel 1290, sayı 3.

³⁵ *Hıyar-ı rüyet*, bir malı görmeden alanın veya kiralayanın malı gördüğünde alıp almamakta veya sözleşmeyi bozmaktaki serbestiyeti.

Müsteni İzzet ağa ise, ağnâmin bedelini toptan vermeye pazarlık ederek, teslim sonrası onüçünü Kasti'nin kestirip, kalanını redde kalkıştığını ve hayvanatta, canı olmayan şeyler gibi pazarlığın sonradan yapılamayacağını belirtiyordu. Koyunların numunesinin tutularak, zarar halinde, mukavelenin feshinin esnaf usullerine aykırı olduğunu, Şehremaneti ile esnaf loncası kararlarının da bu durumu isbat ettiğini ve Kasti'nin yalan söylediğini belirtmekteydi.

Müstenifaleyh İzzet Ağanın bir kıta arzuhali üzerine (5 M.1288) 26 Mart 1871 tarihli Şehremaneti tarafından yazılmış olan i'lâmda,³⁶ tarafeynin Kasap Loncası'na gönderildikleri, Kasap Kasti'nin (5 Şubat 86) 17 Şubat 1871 tarihinde 5550 guruşa 37 adet koç aldığı 13 adedini kestiğini ancak kalanını geriye vermek istemiş ise de, bu durumun esnaf usullerine aykırı olduğunun anlaşıldığı da kayıtlıydı.

Taraflara sorulduğunda müstenif Kasti, sözkonusu 13 baş ağnamı kendisi asla görmeyip, adamına kestirdiğini kalan koyunları da görmediğini belirtirken, Müstenifaleyh İzzet Ağa ise Kasti'nin, ağnâmi göreyerek aldığı gibi 3 tanesini de kendisinin kesip, satın aldığı cevaben söylemekteydi. "*tafsîlât-ı musavvereden müstebân olduğu vechile*" ibareleriyle, nihayet Divân-ı İstînâf hükmünü şöyle açıklamıştır.

Divân-ı İstînâf'ın görüşüne göre, 3. Ticaret Meclisi'nde Kasti, iddiasını isbat edemeyerek, hasmına yemin teklif eylediği halde, sonradan yemin verilmekten kaçınarak (nukul) ile bu hakkın ortadan kalktığı bir yana, söz konusu onüç koyunu ortaklarının kestirdiğini, istînâf dilekçesinde ikrar etmişti. İlgililerin koyunları kestirmesinin, malın görülmesi demek olduğu ve hıyar-ı rüyet işinin de gerçekleşmiş olup, yemin teklifine hacet kalmamış olduğundan, Kasti'nin itirazlarının geçersiz ve 3. Ticaret Meclisi İ'lâmı'nda yeralan, Kasti'nin önce yemin teklifi teşebbüsü ve sonradan

³⁶ 1854'de İhtisab Nezâreti lagvedilerek, İstanbul Şehremaneti kurulmuştu. Haziran 1854 tarihli bir nizâmname ile de görev ve yetkileri belirlendi. Nizâmnamenin 6. maddesi, esnaflar arasında doğacak davaların şehir meclisinde görüleceği belirtmişti. (18 Ca.1285) 30 Ağustos 1868'de yeni bir örgütleme gidilince, yayınlanan nizâmnamenin 11. maddesinde, Şehremaneti Meclisi'nin belediye ve müteahhitler vb arasındaki problemler de yetkili kılınmıştı. Esnaflar arasındaki davalara bakılacağına dair bir kayıt yoktur. Şehir Meclisi'nin rolü bu tür davalarda yukarıda söz konusu edilen davanın tarihi itibarıyla, bir hakemlik müessesesinden öte değildir. Sözkonusu davamızda, Kasap Loncası'na gönderilerek görüş alındığını ve buna göre de Şehir Meclisi'nin görüşünü ifade ettiği anlaşılmaktadır. Cerîde-i Mahâkim'de bu görüş için, sehven i'lâm tabiri kullanılmış olmalıdır. Çünkü yukarıda zikrettiğimiz davanın, bidâyeten 3. Ticaret Meclisi'nde görüldüğü kuşkuyla yer bırakmayacak kadar açıktır. Tanzimat öncesi esnaflar arasında çıkan ticari anlaşmazlıklar, bir uzlaştırıcı kurul yada hakemlik mercisi şeklinde, lonca örgütlenmesi içinde çözümlendiği gibi, bu kez Şehremaneti'nin bu rolü, gerektiğinde loncalardan yardım alarak, yerine getirdiği anlaşılmaktadır. *Düstûr*, Tertib I, c. II, 453; O. Nuri 1338; Ortaylı 1985, 120-122; Bingöl 1998, 62-63.

Osmanlı Mahkemeleri

bundan vazgeçmesinin yeminden *istinkâf* demek olduğuna dair fıkrasının tashihiyle, hükmü tasdik etmiştir. Divân-ı İstînâf'ın kararı, ayrıca söz konusu 5550 kuruluş, protesto tarihi olan, (8 Şubat 86-8 Teşrinisani 1288) 20 Şubat 1871'den, 20 Kasım 1872'ye kadar geçen 22 aylık süre için de 1221 kuruluş faiz eklenmesine ve toplam 6771 kuruluş müstenif Kasti'den tahsiliyle, müstenifaleyh İzzet Ağa'ya teslimine karar verilmekteydi.

Bu karara bakıldığında söz konusu dava, Divân-ı İstînâf'da, istînâfen hükmü edilmmişti. Konunun temyize götürülmediği anlaşılmaktadır. Oysa ki bir başka ticari davamızda ise Tanzimat sonrası kurulan üç dereceli adli sistemin tam olarak kullanıldığını görüyoruz. Temyiz-i Hukuk Dairesi'nden, (13 M.1290) 12 Mart 1873 tarihiyle verilen ve Cerîde-yi Mahâkim'de yayınlanan³⁷ i'lâmında;

Beyleroğlu Hüsrev Efendi ile Merkepçi oğlu Mardiros isimli şahıslar arasında doğan anlaşmazlık, bidâyeten 3. Meclis-i Ticaret'te görülmüştür. Hüsrev Efendi, Mardiros Efendi'nin *Köşe Sarrafı* Markorab'a borcu olan 120 liraya kefil olduğunu ve bu parayı parça parça ödediğini, ancak Mardiros'un kendisine bu meblağı ödememekte olduğunu belirterek, anılan meblağın tahsilini dava etmişti. Müddealeyleh Mardiros'un vekili Ohannes ise, bu parayı Hüsrev Efendinin babası müteveffa Agop'un borcuna karşılık olmak üzere ödediğini, babasının borcundan dolayı Şehremanetine dilekçe verdiklerini ve muhasebelerinin görülmekte olduğunu belirtmiş ise de bu konuda mahkemeye herhangi bir talep vuku bulmamış olduğundan, Hüsrev Efendi'nin alacağı faiziyle ve muhâkeme masraflarıyla beraber Mardiros'dan tahsiliyle, Hüsrev Efendiye teslimine hükmü edilmmişti.³⁸

Mardiros, 3. Meclis-i Ticaret i'lâmının hükmünü istînâf ederek taraflar Divân-ı İstînâf 'da muhâkeme edildiğinde, taraflar iddialarını tekrarlamış, Divân-ı İstînâf söz konusu defterin tarafların huzurunda incelenmesiyle hakikatın ortaya çıkacağından, bu görev Mahkeme Azasından Bogos Efendiye havale olunmuştu. Bogos Efendi'nin inceleme sonunda, verdiği raporuna dayanarak Divân-ı İstînâf'ca, 3. Meclis-i Ticaret i'lâmının tasdikine, karar verildiği (21 Ca. 88) 7 Ağustos 1871 tarihiyle i'lâm edilmişti.

Ancak ikna olmayan Mardiros, vekili Ohannes vasıtasıyla, (29 C. 288) 14 Eylül 1871'de verdiği arzuhalle, temyiz talebinde bulunmuştu. Konu (24 Ş.1288) 7 Kasım 1871 tarihinde, Hukuk Dairesi'ne havale edilmişti. Davaya Mardiros bizzat katılırken, Hüsrev Efendinin vekili Nazliyan Manok Efendi gelerek, ifadeleri alınmış ve her biri görüşlerini açıklamıştı. Temyiz Mahkemesi (13 M. 1290) 12 Mart 1873 tarihli i'lâmıyla, Mardiros'un itirazının Divân-ı İstînâf'ın verdiği i'lâmın nakzını gerektirir sebep olmadığı Divân-ı İstînâf i'lâmı'nı tasdik etmiştir.

³⁷ *Cerîde-i Mahâkim*, (4 Haziran 1289) 21 Rebiülâhîr 1290, sayı 9.

³⁸ İslâm miras hukukunda, yani mirasçılardan miras bırakanın hak ve borçlarına bütünüyle halef olmak (külli halefiyet), bulunmamaktadır. Murisin borçlarına mirasçılar değil, Tereke muhataptır. Aydın 2001, 318-319.

Ticaret mahkemeleri dışında hukuk ve ceza muhâkemesi alanlarında da, üst mahkemeler oluşturulması bakımından önemli adımlar atılmıştır.

b- Adli Reformun İkinci Devresi (1864-1879)

Adli reformun ikinci devresinin temeli, Islahat Fermânı'yla atılmıştır. Fermân hukuk davalarının da karma (muhtelit) mahkemelerde görülmesini emretmekteydi. Fermânın gereği 1863 yılı sonlarına doğru, Tuna Vilâyeti'nin kuruluşuyla hayata geçebildi. Tuna örneği mülki yapılanma, tüm ülkede 1867'de yürürlüğe girdi.³⁹ İmparatorluğun mülkî taksimatı vilâyet, sancak, kaza, köy olarak tespit edilirken, Nizâmiye Mahkemeleri de bu taksimata göre kuruldu. Bu mahkemelerin temel özellikleri, halktan, lâik, seçimle, belirli niteliklerde ve belirli sayıda üyelerden oluşan, salt birer mahkeme olarak, davalarda sadece Babıâli'nin neşrettiği kanunlar gereğince hüküm vermekteydiler. 1867 itibariyle bu mahkemelerin genel hiyerarşik yapıları ve yetkilerini⁴⁰ kısaca değerlendirelim;

Vilayetlerde dava görmekle yükümlü meclisler, dört kısma ayrılmıştı. Vilayet merkezlerinde, "Divân-ı Temyiz" bulunacaktı. Buldukları merkezdeki hukuk davalarının istînâf mercisi olup, belli başlı bütün büyük davalara bağımsız olarak bakmakta ve *cinâyet-i cesime* iddialarının muhâkemesini yapmaktaydı. Livalarda (sancak) ise "Liva Temyiz-i Hukuk"lar kurulmaktaydı. Cinâyet ile hukuk-ı adiyeden kaynaklanan davaları ve Kazâ Deâvî Meclisleri'nin baktığı hukuk işlerini istînâfen görebilmekteydi. Kazalarda ise "Meclis-i Deâvî"ler kurulurken, karyelerdeki İhtiyar Meclisleri'nin çözümleyemediği işlerle, buldukları kasabaya ait hukuk davalarına bakmakla yükümlüydüler. Nitekim tarafımızdan bulunmuş ve tek örnek olarak yayınlanan, Hırsova Kaza Deâvî Meclisi'nin tutanaklarına bakıldığında⁴¹, adli yapı ve yerel düzeydeki dava örneklerinden işleyişi görebilmekteyiz.

Hemen belirtelim ki Nizâmiye Mahkemeleri'nin bakabilecekleri, gerek hukuk ve gerekse cinâyât davalarında şer'î mahkemeyi ilgilendirir bir yön varsa, o yönü nedeniyle davalar şer'î mahkemede de görülecekti. Ancak müslüman ve gayrimüslim iki şahıs arasında bir dava doğduğu takdirde, davaya mutlaka Temyiz-i Hukuk ve Deâvî Meclisleri'nde bakılacaktı.⁴²

³⁹ Ortaylı 1985, 61.

⁴⁰ Nizâmnamenin bütünü için bkz. *Düstûr*, Tertib I, c. I, 608-624.

⁴¹ Bkz. Bingöl 2002.

⁴² Bu mahkemelerin kurulma aşamaları, çalışma usulleri vb. geniş açıklama için bkz. Bingöl 1998, 84-98

İstanbul Vilâyet Sistemi ve Adli Yapı

Daha önce açıkladığımız gibi İstanbul'da ceza hukuku alanında, Zaptiye Müşîrlüğüne bağlı "Divân-ı Zaptiye" ve "Meclis-i Tahkik" yetkiliydi. 1867 itibariyle ülke genelinde yürürlüğe giren yeni vilâyet sistemi, başkenti içermemekteydi. 1868'de Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kuruldu. Dahili nizâmnâmesine göre, bu yüksek yargı mahkemesi, iki mahkemeden oluşuyordu. İlki "Mahkeme-yi Temyîz" olup diğeri ise, İstanbul'daki en büyük nizâmî mahkeme olan, "Mahkeme-yi Nizâmiyye" idi.⁴³

Ancak İstanbul'da Zaptiye Müşîriyeti'ne bağlı mahkemeler ve onların üstünde, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'de, bulunan Mahkeme-yi Nizâmiyye'ye dayanan sistem, uygulamada bir takım sorunlar yaratıyordu. Bu sorunları aşabilmek için (17 Ra. 1285) 8 Temmuz 1868 tarihinde çıkan irâde ile İstanbul Vilâyeti kuruldu. İstanbul Vilâyeti üç livâya bölünüyordu. Bunlar İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar'dı.⁴⁴

Kazâlarda, devletçe atanan gayr-i müslim ve müslüman, toplam dört azâ ve kazâ nâibinin reisliğinde, birer Deâvî Meclisi kuruluyordu. Livâ'larda ise kadı (nâib) riyâsetinde İslâm ve Hıristiyan toplam sekiz azâdan oluşan birer Meclis-i Temyîz olup, buralarda da azâlar hükümetçe seçilip, tayin olunuyordu. Bu meclis ceza ve hukuk şubelerine ayrılıyordu.

İstanbul Vilâyeti'ndeki livâların Meclis-i Temyîz'leri ve kazâlardaki Deâvî Meclisleri'nde bakılacak bütün davalar için, istînâf mercisi olarak ve de kendisine havale edilen veya resen göreceği davalara bakmak üzere, devletçe atanan azâsının yarısı müslüman, yarısı gayr-i müslim toplam oniki kişiden oluşan bir Divân-ı Temyîz-i Hukuk kuruluyordu. Bu meclis hukuk ve ceza olarak iki şubeye ayrılıyordu.⁴⁵

Böylece İstanbul'da Vilâyet Teşkilâtı kurulup, 1864 genel "Vilâyet Nizâmnâmesi"ne göre, temel yapı olarak aynı olmakla beraber, bazı yönleriyle farklı, kazâlarda Meclis-i Deâvî, livâlarda Temyîz-yi Hukuk ve Vilâyet Divân-ı Temyîz'i açılırken, Meclis-i Tahkik ve Divânı Zaptiye kaldırılıyordu.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin Kuruluşu

Girit olayları ve 1867 yılındaki dış politik gelişmeler sonucu, geniş çaplı bir ıslahât yapmak, yasama ile yargıyı birbirinden ayırmak temel esas haline gelince,⁴⁶

⁴³ *Düstûr*, Tertib I, c. I, 328-342.

⁴⁴ İstanbul livâsı Ayasofya, Fatih, Samatya, Eyüb, Adalar, Büyükçekmece kazâlarından oluşmaktaydı. Beyoğlu livâsı, Kasımpaşa, Beşiktaş, Yeniköy, Büyükdere kazâlarından oluşmaktaydı. Üsküdar Livâsı ise Anadoluhisarı, Beykoz, Kartal kazâlarından oluşuyordu.

⁴⁵ Bingöl 1998, 107-109.

⁴⁶ Karal 1977, c.VII, 166.

Nisan 1868'de Şurayı Devlet ve yüksek bir yargı organı olan "Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye" kuruldu⁴⁷ ve riyâsetine A. Cevdet Paşa tayin edildi.⁴⁸

Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye iki mahkemeden oluşuyordu. İlki "Mahkeme-i Temyîz" olup, ceza ve hukuk dairelerine ayrılıyordu. Diğeri ise İstanbul'daki en büyük nizâmî mahkeme olan, "Mahkeme-i Nizâmiyye" idi. Mahkeme-i Temyîz, cinâyet ve hukuk davaları için alt Nizâmiye Mahkemeleri'nden verilen i'lâmları tedkik ederek, gerekirse bozmağa yetkiliydi. Mahkeme-i Nizâmiye ise hem İstanbul'da ortaya çıkacak davaları, bidâyeten görecek en büyük mahkemeydi, hem de mahalli olup istînâf mercisi olmayan alt mahkemelerde görülen davaları, istînâfen görecek bir mahkemeydi.⁴⁹ Böylece şer'î mahkemeler dışında, yeni bir adlî örgütün kuruluşu tamamlanmış oluyordu. 8 Temmuz 1868 düzenlemesiyle, imparatorluğun başkentinde de, taşra mahkemelerine benzer bir yapı kurulmuştu.

Ancak (21 N.1288) 3 Aralık 1871'de İstanbul'da, yepyeni bir yapılanmaya gidildiğini görüyoruz. Nitekim bu yapı 1876'dan sonra taşra mahkemelerinde de uygulanacaktır. Çıkarılan "Dersaâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mahâkim-i Nizâmiyyesinin Teşkilât ve Vazâifine Dâir Nizâmnâme"⁵⁰ ile hem İstanbul Vilâyeti'nin mahkemeleri yeniden düzenlenirken, hem de Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'de bazı yeni düzenlemeler yapılıyordu. Bu yeni nizâma göre İstanbul'da mahkemeler, Bidâyet ve İstînâf Mahkemeleri olarak ikiye ayrılmıştı. Bidâyet Mahkemeleri ise, kendi içinde Mevkîî Bidâyet Mahkemesi ve Merkez Bidâyet Mahkemesi'ne ayrılıyordu.

Mevkîî Bidâyet Mahkemeleri, İstanbul ve ona bağlı kaymakamlık merkezlerinde, yani kazâlarda kuruluyordu. 1868 düzenlemesiyle kurulmuş olan Kazâ Deâvî meclisleri kaldırılıyordu.⁵¹

Merkez Bidâyet Mahkemeleri⁵² ise, mutasarrıflık merkezi olan livâlarda bulunan Livâ Meclis-i Temyîz'leri kaldırılmasıyla kurulmaktaydı., İstanbul'da iki, Üsküdar ve

⁴⁷ *Düstûr*, Tertib I, c. I, 325-327.

⁴⁸ A.Cevdet Paşa 1980, 199.

⁴⁹ *Düstûr*, Tertib I, c.I, 329; Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye kurulduktan kısa bir süre sonra riyâset ünvanı Nezârete çevrilmiştir. A. Cevdet Paşa 1980, 199.

⁵⁰ *Düstûr*, Tertib I, c.I, 357-363

⁵¹ Mevkîî Bidâyet mahkemeleri 1 reîs, 2 azâdan ve 1 mümeyyizden kurulmaktaydı. Yetkileri ise 1000 kuruş ve senelik 100 kuruş îrâd üzerine hukuk davâlarında verdikleri hükümler ile 24 saatden 1 haftaya kadar hapis cezası ve en fazla 5 yirmilik Mecidiye'ye kadar nakdî cezaları içeren ceza davâlarında, hükümleri kesindi ve istînâf edilemezdi. Bunlar dışında 5000 kuruşa ve 500 kuruş senelik îrâd üzerine doğan hukuk davâları ile 3 aya kadar hapis ve 5 aded yüzlük altına kadar nakdî cezayı içeren, cünhalara kadar da hükmedebilmektedirler. Bu tür kararları, istînâf edilebilirken, cinâyet suçlarında da ilk tahkikatı yapabilmektedirler. (1-6 m.)

⁵² Bu daireler birer reîs ile 2 şer azâdan oluşuyordu. (7-9 m.) Yetkileri bakımından, en fazla 5000 kuruş değerinde veya senelik 500 kuruş gelir üzerine, doğan hukuk davâlarında kesin olarak

Beyoğlu livâlarında birer olmak üzere kurulan Merkez Bidâyet Mahkemeleri, Daire-i Hukuk ve Daire-i Cezâiye olarak ikiye ayrılıyordu.

İstanbul Vilâyeti'nde kurulmuş olan Mevkiî Bidâyet ve Merkez Bidâyet Mahkemeleri üstünde, sadece ceza hukuku alanında istinâf yetkisine haiz, "Ceza Mahkeme-i İstinâfî" adıyla bir mahkeme de kuruluyordu. Zaptiyede kurulan bu mahkeme de iki kısma ayrılıyordu. İlkine "Cünha Divânı" diğereine ise "Cinâyet Divânı" denecekti. "Cinâyet Divânı", İstanbul ve ona bağlı yerlerde cinâyâta dair doğan bütün davalarda hükm yetkisine haizdi. Bu divân, bir reîs ile dört azâdan oluşuyordu. "Cünha Divânı" ise, İstanbul ve ona bağlı yerlerde bulunan Mevkiî ve Merkez Bidâyet Mahkemeleri'nin cünha ve kabâhat derecesinde olan suçlara dair verdiği hükümlerden, istinâfî mümkün olanlarını, dilekçe üzerine istinâfen görüyordu. Cünha Divânı da bir reîs ve dört azâdan oluşmaktaydı.

Bu nizâmnâmeyle, 1868'de Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'de kurulmuş olan "Mahâkim-i Nizâmiyye" kısmını kaldırarak, "Mahkeme-i İstinâf" adıyla yeni bir birim kurulmaktaydı. Bu mahkemenin görevi, sadece İstanbul ve ona bağlı yerlerde bulunan Mevkiî ve Merkez Bidâyet Mahkemeleri'nin gördüğü adi hukuk davalarının istinâf makamıydı.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'de kurulan bu "Mahkeme-i İstinâf" adını alan birim, ilgilerin istidası üzerine davaları istinâfen görüyordu. Ceza davalarında istinâf yetkisi yoktu. Mahkeme-i İstinâf bir reîs, dört azâ ve beş mümeyyizden oluşuyordu. Nizâmnâmede adı geçen ceza ve hukuk mahkemelerinin, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin nezâreti altında olup, reîsleri ve azâları nezâretin takrîri üzerine hükümetten nasb ve tayin olunacaklardı.⁵³

Ceza muhâkemesi bakımından Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin "temyiz" işlevi, ağır ceza niteliğindeki suçlarda, zorunludur. Şöyle ki; cinayat türündeki suçlar, yani işlenen suçun cezası, idam, teşhir, müebbet yada muvakkaten küreğe konma, kala'bend olmak, nefy-i ebed ve müebbet, rütbe ve memuriyetten tard gibi cezaları gerektirir ise, Liva Meclis-i Temyiz hükm ederek, Vilayet Divân-ı Temyizi'ne evrakı yollarlardı.

hükmedebiliyorlardı. Verilen hüküm istinâf edilemezdi. (12 m.) Ceza hukukuna dair meselelerde, Merkez Bidâyet Mahkemeleri (Ceza daireleri kısmı), buldukları bölgeler dahilindeki (Livâ ve mülhakâtı) kabâhat ve cünhaya dair doğan davaları, Bidâyetten görüp hükm etmeğe yetkiliydi. Ancak cinâyât derecesindeki suçlarda, muhâkeme yapmaksızın tahkikatını yaparak, "Divân-ı Cinâyete" gönderilecekti. Ceza davalarında 3 aya kadar hapis ve 5 adet 100'lük altına kadar nakdî cezayı içeren hükümleri kesin olup, istinâf edilemezdi. (13 m.).

⁵³ 8 Temmuz 1868 tarihli İstanbul Vilâyetini kuran ve mahkemelerini düzenleyen kanunda hükkâm-ı şer'î, mahkemelerin riyâsetindeki yerini korumuştur. Bu kanun ise, hem mahkeme reislikleri hemde azâlâ konusunda da, gayr-i müslim ve müslüman olmak şartıyla atanmalarına dair, bir kayıt getirmiyordu.

(Selhi L. 1288) 10 Ocak 1872 Mahâkim-i Nizamiye Hakkında Nizâm-nâme'nin 16. maddesi gereğince, hükm mazbatalarını ve diğer evrakları, Vilayet Divân-ı Temyizleri tarafından Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye gönderirler.⁵⁴ Yani temyiz zorunludur. Daha alt düzeyde kabahat ve cünha suçlarında ise davaları, istînâf ve temyiz edip etmemek hukuku şahsiyeye alakadarların talebine bağlıdır.⁵⁵ Ancak Cerîde-i Mahâkim vasıtasıyla yayınlanan bu tür kararlarda, verdiğimiz ticaret mahkemeleri örneklerinde olduğu gibi "İ'lâm" lafzı, ne alt meclislerden gelen kararlarda ne de "Mahkeme-i Temyiz" in Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesi tarafından kullanılmamaktadır. Bunun yerine "mazbata" tabiri kullanılmaktadır.

Nitekim bazı örnek davalara bakıldığında bu zorunlu temyiz yetkisi ve işleyiş daha netlik kazanmaktadır. Ceza hukukuna dair ilk örneğimiz, Cerîde-i Mahâkim'in (23 S.1290) 21 Nisan 1873 tarihli ve ilk sayısında⁵⁶ yayınlanmıştır. "Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesinden Verilen Mazbata Suretidir"⁵⁷ başlığını taşımaktadır. Mazbata Trablusgarp Vilâyeti'nin Hums Sancağı'nda vaki Zalbin kazasına bağlı Cuma Karyesi sakinlerinden, Fakih Ali isimli kişinin kalpazanlık suçuna dair verilen temyiz hükmü yer almaktadır.

Mazbataya bakıldığında Zalbin Kazası Deavi-i Meclisi, kalp akçe imal ettiği haber alınması üzerine, evinde yapılan aramada çeşitli alet ve kimyevi maddeler yanında kalp paralar ve bakır parçaları bulunan Fakih Ali'nin, hazırlık soruşturmasını yapmıştır.⁵⁸ Soruşturma aşamasında Fakih Ali isimli kişi suçunu kabul etmiştir. Ancak Fakih Ali, Hums Sancağı Temyiz Meclisi'nde bidâyeten görülen davasında, Mehmed ve Abdülkadir isimli kişilerle birlikte kalp para imal ettiğini ifade etmiştir. Mehmed ve Abdülkadir ise, bu konuyla hiçbir ilişkileri olmadığını ve Fakih Ali'nin evine gidip gelmediklerini söylemişlerdi. Fakih Ali'nin gösterdiği şahitler ise aksine Mehmed ve Abdülkadir'in, haneye gelip-gittiklerini görmedikleri gibi, bu şahısları tanımadıklarını da yeminle beyan etmişlerdi.

⁵⁴ *Düstûr*, Tertip I, cilt I, 352-356; *Düstûr*, Tertip I, cilt IV, 705-707.

⁵⁵ Cezâ derecesi bakımından bu kavramların açıklaması için Bkz. *Düstûr*, Tertip I, c. I, 537 .

⁵⁶ *Cerîde-i Mahâkim*, (9 Nisan 1289) 23 Safer 1290, sayı 1.

⁵⁷ Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin Nizâm-nâme-i Dahilisi'nde Mahkeme-i Temyiz'in, nizâmiye mahkemelerinin cinayet ve hukuk-ı adiyeye davalarında verdikleri i'lâmların tetkiki ve gerektiğinde nakzına memur olduğu ve iki daireye ayrılıp, birisi Muhâkemât-ı Cezâiyye diğeri hukuk-ı adiyeye davalarını Temyize memurdur, denilmekteydi. Bkz. *Düstûr*, Tertip I, c. I, 328.

⁵⁸ Ancak bakabilecekleri Cünha suçlarında bir üst sınır bulunmaktadır. 18 Aralık 1858'de Divân-ı Zaptiye ve Meclis-i Tahkik'i kuran nizâm-nâmenin 18.maddesinde, Kazâ Deâvî Meclislerine eşdeğer olan Zabtiye Divân'ının her türlü kabahat ile cünhadan, 3 aya kadar ve nihayet 10 mecdiyye altını cezâ-yi nakdî derecesine kadar davâları muhâkemeye ve cezâ kanûnnâmesinin tabikiyle hükme yetkili saymaktaydı. Nitekim sonradan yapılan, Nizâmiyye Mahkemeleri'nin görev ve yetkilerini düzenleyen ve (selh-i L. 1288) 10 Ocak 1872 de yayınlanan, "Mahâkim-i Nizâmiye Hakkında Nizâm-nâme" nin 8. maddesinde de Deâvî Meclisleri'nin, 3 aya hapis cezâsı gerektiren cünha suçlarına, kabil-i istînâf, bakabilecekleri belirtilmiştir. Bkz. Bingöl 1998, 117, 174-180.

Hums Liva Temyiz-i Hukuk'u ise eldeki delillere göre, bidâyeten gördüğü davada Fakih Ali'nin 143. madde-i kanuniye gereğince on sene küreğe konulması, Mehmed ve Abdülkadir'in kefaletle serbest bırakılmalarına karar vermiştir. Yapılan tahkikat-ı nizamiye evrakı ve suç aletleriyle birlikte, (15 R. 89) 21 haziran 1872'de Trablusgarp Vilayeti'nce, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye yollanmıştı. Konu, Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesi'nde, temyizen ele alınmıştır.

Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesi, on seneden eksik olmamak üzere muvakkaten küreğe konulmasına dair kararı, on sene müddetle Trablus'ta küreğe konulması şeklinde, temyizen onaylamaktaydı. Karar onaylanmakla beraber, kararda eksik görülen, ceza kanununun 19. maddesi gereğince, suçlunun teşhiri maddesini de eklemekte ve ilgililere cezanın infâzını emretmekteydi.

Ceza davaları bakımından sistemin işleyişini göstermek için seçtiğimiz ikinci örneğimiz ise Girit Vilayeti'ndendir. Yine Cerîde-i Mahâkim'de⁵⁹ yer alan Muhâkemât-ı Cezaiye Dairesi mazbatasına göre, Girit Vilayetine bağlı, Kandiye Sancağı'nda Miskinlik mahalleli Nesibe isimli kadının katili olan, aynı mahalleli Asakir-i Zabtiye onbaşlarından Çelebi isimli şahsın davasıdır.

Çelebi hakkında Girit Vilayeti'nden, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye (20 S. 1289) 28 Nisan 1872 tarihli ve 51 numaralı yazıyla gönderilen, Meclis-i Temyiz-i Liva mazbatası ve evrakları Muhakemat-i Cezaiyye Dairesi'nde temyizen ele alınmıştır.

İncelenen Kandiye Meclis-i Temyizi'nin evraklarına göre, (14 Ra. 1287) 13 Haziran 1870 gecesi Nesibe'yi komşularından Zaptiye Canbazaki Mehmed Onbaşının zevcesi Reşide hanesine çağırması, vuku bulan tavassut ve iğfalleriyle, Çelebi isimli kişi Nesibe'yi Aktabya isimli yere yakın bir tarlaya götürmüştü. Nesibe'nin burada kızlığını bozduktan sonra, bıçak ile yaraladığı iddia kılınması üzerine, muayene edildiğinde Nesibe'nin kızlığının yeni bozulduğu, boğazının etrafıyla sağ omzu altında, otuzüç adet bıçak yarası alarak kan kaybı ve yaraların şişmesinden kırksekiz saat geçtikten sonra öldüğü, rapor ile tabib tarafından haber verilmiştir.

Hazırlık soruşturmasına başlandığında Çelebi, söz konusu gece hükümet konağında olduğunu, Nesibe'yi görmediği gibi don ve gömleğinde görülen kanın, ayağında bulunan çibandan bulaştığını beyan ile suçlamayı tamamen inkar etmişti. Nesibe'nin vefatından önce verdiği ifadede, sözleşmeleri üzerine Çelebi'nin, o gece saat 3,5 sıralarında geldiğini ve Mehmed Onbaşının da orada olup, zevcesi Reşide de örtünmek üzere bir çarşaf verdiğini söylemiştir. Rızasıyla gittiği tarlada, Çelebi'nin kızlığını bozduğunu ve Çelebi'nin daha sonra kendisini civarda bulunan bir lağıma

⁵⁹ *Cerîde-i Mahâkim*, (9 Nisan 1289) 23 Safer 1290, sayı 1; (16 Nisan 1289) 1 Rebiülevvel 1290, sayı 2 .

götürüp, başını dizine koyarak, “ *Seni öldüreceğim zira beni çok rencide eyledin*” dediğini ve kasaturasıyla onu yaraladığını beyan etmiştir.

Mehmed Onbaşı ise ifadesinde, anılan gece saat dört sıralarında, Çelebi ile Nesibe'nin birlikte gittiklerini gördüğünü, ancak ne konuştuklarına dair bilgisinin olmadığını beyan etmiştir. Davanın seyri sırasında, aynı mahalleden Lizaki İsmail ile Finkato İbrahim, Zaptiye neferi Hüseyin ve yine neferlerden Abdülcemil, İkikapu Mahalleli Fatma ve Emine isimli hatunlar davaya dair çeşitli yönlerden şahitlikte bulunmaktaydılar.

Öte yandan hastanede Nesibe'nin ifadesini Meclis-i Temyiz Azası'ndan Mimaraki Kostandinu ile Mübaşir Ahmed Ağa almışlardı. Nesibe'nin ifadesine göre, Çelebi kendisini yaralarken kasaturasının kınını ısırıldığını söylemesi üzerine yapılan muayenede, kasaturada diş izleri bulunmuştu. Tahkikatı nizamiyyeye göre Mehmed Onbaşı ile zevcesi Reşide'nin, Nesibe'yi fuhuşa tahrik ve teşvik ettiklerinden, Divân-ı Temyiz-i Vilayet'ce ceza kanununun 201. maddesince Mehmed Onbaşı'nın dört, Reşide'nin iki ay müddetle hapisleri, Çelebi'nin 174. maddeye tevfikan onbeş sene müddetle küreğe konulmasına karar verilmişti.

Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesi, temyizen gördüğü davada, Çelebi'nin ceza kanununun 174. maddesinin ilk fıkrasına uygun olarak cezalandırılması kararını, isabetli bulmayarak bozmuştur. Gerekçesi ise, Çelebi'nin bu cinayeti tasarlayarak, taammüden işlediğine dair delillerin yeterli olduğunu, bu suçta söz konusu maddenin ilk fıkrasının uygulanmasını isabetli görmemişti. Söz konusu suçun, madde-i taammüde göre işlendiği ve suçun 170. madde-i kanuniye ve 174. madde-i kanuniyenin fıkrâ-ı ahiresi hükümlerine uyduğu ifade edilmekteydi. Yine Çelebi'nin onbeş sene müddetle küreğe konulmasına karar verilmiş oluğunda da isabetsizlik görmekteydi. Burada da, ceza kanununun 47. maddesinde yer alan “*idam cezasının küreğe tebdili mutlaka irâde-i mahsûsa-i padişâhiye menûtdur*” ibarelerine atıf yapmaktaydı. Böylece Çelebi'nin suçunun cezası, idama çevrilmekteydi. Ancak yine 172. madde gereğince, “*kıyas ya idam cezalarından af olunan katil, müebbeden ya da onbeş seneden az olmamak üzere geçici olarak küreğe konulur*”, ifadesi hatırlatarak, Çelebi'nin “*idamdan afvı müsaade-i merhamet-i mutade-i hazret-i padişahi*” buyrulursa, 172. Madde-i kanuniye mucebince idama bedel müebbeden küreğe konulmak üzere, Kıbrıs'a gönderilmesine hükm etmekteydi.

Öte yandan Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesi, Girit Divân-ı Temyiz'inin Nesibe'yi fuhuşiyata teşvik eden Mehmed Onbaşı ve zevcesi Reşide haklarındaki kararlarını ise, “*ta'yîn ve tahdîd olunan mücâzât yolunda ve muvâfık-ı kanûn görüldüğü*” ifadeleriyle onaylamıştı. Görüleceği üzere Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesi, kendisine intikal eden bir alt mahkeme kararını bozmakta ve alt mahkemeye yeniden görülmesi için iade etmeksizin, yeniden hüküm verebilmektedir.

Osmanlı Mahkemeleri

Başkent mahkemeleri için, gerek taşra mahkemelerinden lafz ve gerekse yapısal olarak, 1871'de farklı bir düzenlemeye gidilmişti. Buna göre, Mevkîî Bidâyet ve Merkez Bidâyet Mahkemeleri'nin üstünde ve sadece ceza hukuku alanında istinâf yetkisine haiz, "*Ceza Mahkeme-i İstinâfî*" adıyla bir mahkeme kurulmuştu. Bu mahkeme de kendi içinde ikiye ayrılırken, birisine "Cünha Divânı" diğerine ise "Cinâyet Divânı" denilmişti.⁶⁰ Cerîde-i Mahâkim'in 6. sayısında⁶¹ "5 Safer 1290 tarihli "Cünha Divânından Tanzim Olunan Mazbata Sureti" başlığını taşıyan örnek bir karar da başkentte ortaya çıkan bu istinâf mahkemesi kararlarının da, taşradakilerden farklı olarak, doğrudan doğruya Cerîde-i Mahâkim'de yayımlandığını göstermektedir.

Söz konusu mazbatayı incelediğimizde, Şurâ-yı Devlet muâvinlerinden Mehmed Efendi ile Yunan Devleti tebaasından Koçucuoğlu Suturi arasında balık alım-satımından dolayı ortaya çıkan bir anlaşmazlık, ticaret mahkemesinde görülürken, Suturi'nin yalan yere yemin ettiğinin iddia edilmesi üzerine Dersaâdet Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi'nce, suç sabit görülerek, Suturi'nin teşhiri ve bir sene hapsine, (4 B.1289) 7 Eylül 1872'de oy çokluğu ile karar verilmişti.

Ancak verilen ceza, ağır ceza niteliğinde ve teşhir cezasını da içerdiği için "*Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesi'nin tasdiki munzam olmadıkça kabil-i icra olamayacağı cihetle*" konu ve Dersaâdet Bidâyet Mahkemesi'nin 12 Şaban 1289 ve 225 numaralı mazbatasıyla, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye havale edilmiştir. Konu Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesi'nde, temyizden ele alınmıştır. Daire, Suturi'nin talep ettiği istinâf talebini reddetmesini ve müddei Mehmet Efendi'nin şahitlerinin dinlenmesine karşılık, Suturi'nin şahitlerinin dinlenmemiş olması nedenleriyle, kararı bozarak, verilen cezanın 3 ayı aşar nitelikte oluşu nedeniyle de istinâfen görülmesi için, (16 Za. 289) 1873 Divân-ı Cünha'ya havale olunmasına karar vermişti.

Kararın nakzı üzerine Divân-ı Cünha'da konu istinâfen ele alınmıştı. Tercüman Andipa'da hazır olduğu halde, muhâkemeye başlanmış ve müstenif Suturi'nin itirazları dinlenmiştir. Suturi Efendi, mahkeme-i ticarete muhâkemeleri sırasında teklif edilen yemini ettiğini ve bir davada, biri diğerine yemin teklif ettiğinde o davanın bitmiş olması gerektiğini belirterek, kendisinin ettiği yeminden dolayı hakkında ceza uygulanmasının adil olmadığını, hükme itiraz ettiğini söylemekteydi.

Divân-ı Cünha'da yapılan muhâkeme sonucunda, yeminin bir davanın bitmesi demek olduğu, kaldı ki Suturi'nin yalan yere yemin etmiş olsa bile Ticaret Mahkemesi İ'lâmı'nın hükmünü, Dersaâdet Bidâyet Mahkemesi'nin bozamayacağını kaydetmekteydi. Eldeki delillere göre müstenif Suturi hakkında ceza tahdid ve tayini'nin "gayr-i caiz" bulunduğundan, hükm ü kararın feshi ve keyfiyetin Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesi'ne bildirilmesine oybirliğiyle karar verilmişti.

⁶⁰ *Düstûr*, Tertib I, c. I, 357-363.

⁶¹ *Cerîde-i Mahâkim*, (14 Mayıs 1289) 29 Rebiülevvel 1290, sayı 6.

Son olarak, Cerîde-i Mahâkim' de temyiz edilmesi nedeniyle Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'de kurulduğunu beyan ettiğimiz, Mahkeme-i İstînâf'ın kararlarına dair bir çok örneğe⁶² ulaşmanın da mümkün olduğunu belirtmeliyiz.

Sonuç

Osmanlı Devletinde, üst mahkeme niteliğindeki Divân-ı Hümâyûn veya Vezirazam Divânları temyiz, istînâf veya bidâyet niteliğinde davalara bakmışlardır. Bu divânlara başvurabilme hakkı, İstanbul dışında yaşayanlar için de geçerli olmakla beraber, imparatorluğun geniş bir coğrafyaya sahip olması ve vilâyetlerde bir istînâf mercisinin olmayışı, fiilen adlî sistemi tek dereceli kılmıştır.

Ancak Tanzimatla beraber hem muhâkeme usulleri, hem de kanun yolları bakımından reforma gidilmesi, imparatorluk düzeyinde adalet dağıtma fonksiyonunu daha işlevsel hale getirirken, vatandaşlar açısından da adil ve erişilebilir bir adlî sistemi oluşturmaktaydı. Bu reform gayretleri içinde Cerîde-i Mahâkim'in çıkartılması da, yeni ve önemli bir aşamayı oluşturmuştur. Osmanlı vatandaşları bu gazete vasıtasıyla, ülke düzeyinde alınan adlî kararlara ulaşılabilme ve adlî uygulamaları izleyebilme imkanını kazanmışlardır. Gazete adalet sistemine olan güveni artırıcı bir unsur olurken, devlet açısından da adalet mekanizmasının işleyişine bir ahenk verebilme imkanı doğmaktaydı. Cerîde-i Mahâkim'in yayınlamışı, modernleşme çabaları içerisinde, hukuk devleti olmak yolunda atılmış önemli adımlardan birisini oluşturmaktaydı.

Bir tarih kaynağı olarak Cerîde-i Mahâkim incelendiğinde, Osmanlı vatandaşlarının nasıl hak aradıkları, ticari anlaşmazlık konuları, faiz, iltizam vb. malî ve iktisadî yaşamla ilgili veriler yanında, sosyal yaşamda kadın-erkek, akrabalık vb. ilişkileri, işlenen suç türleri gibi zengin bir veriler dünyasını görmek mümkün olabilmektedir. Bu çalışmamızda kullanılan sınırlı verilere bakıldığında da Cerîde-i Mahâkim'in, Osmanlı toplumunu çeşitli yönlerden anlama çabalarımıza derin katkılar yapabilecek bir kaynak olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

⁶² Örnek bir karar ve teferruatı için bkz. *Cerîde-i Mahâkim*, (18 Haziran 1289) 5 Cemâziyelevvel 1290, sayı 11.

BİBLİYOGRAFYA

a. Basılı Eserler:

- A. Cevdet Paşa 1980 *Maruzât*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yay.
- A. Cevdet Paşa 1986 *Tezâkir*, Haz. Cavit Baysun, c. IV, Ankara: TTK Yay.
- Nazım Paşa 1992 *Selanik Vali-i Sabıkı Nazım Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul: Arba Yay.
- O. Nuri 1338 *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul.
- Akgündüz 1990 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, İstanbul, Fey Vakfı.
- Akgündüz 1988 A. Akgündüz, *Şeriye Sicilleri*, c. I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Akman 2004, Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*, İstanbul: Eren Yay.
- Atar 1979, Fahreddin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara: Gaye Matbaası.
- Akyıldız 1993, A. Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform 1836-1856*, İstanbul: Eren Yay.
- Aydın 2001, M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Basım.
- Bayındır 1986, Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhâkeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Bilge 1964, Necib Bilge, "Üst Mahkemeler", *S.Ş.Ansay'a Armağan*, Ankara: A.Ü. Hukuk Fak. Yay.
- Bingöl 1998, Sedat Bingöl, *Nizâmiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876*, Akdeniz Üniv., Basılmamış Doktora Tezi, Antalya.
- Bingöl 2002, Sedat Bingöl, *Hırsova Kazâ Deâvî Meclisi Tutanakları*, Eskişehir, Anadolu Üniv. Yay.
- Bozkurt 1996, Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara, TTK. Yay.
- Çadırcı 1991, Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: TTK Yay.
- Duman 2000, Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, c. I, Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay.
- Karal 1977, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VII, Ankara: TTK Yay.
- Ebul'ula Mardin 1996, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yay.
- Mumcu 1986, Ahmet Mumcu, *Divân-ı Hümayun*, Ankara: Birey ve Toplum Yay.
- Onar 1985, S. Sami Onar, "İslâm Hukuku ve Mecelle", c. III, *Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yay.
- Ortaylı 1985, İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul: Hil Yay.
- Yenisey 1979, Feridun Yenisey, *Ceza Muhâkemesi Hukukunda İstinaf ve Tekrar Kabulü Sorunu*, İstanbul: İ.Ü. Yayını.

b. Diğer Yayınlar

Türk Hukuk Lugatı, Türk Hukuk Kurumu, Maarif Vekaleti, Ankara, 1944

Düstûr, Tertib I, c. I, 1289

Düstûr, Tertib I, c. II, 1289

Düstûr, Tertip I, cilt IV, 1295

Cerîde-i Mahâkim, (9 Nisan 1289) 23 Safer 1290, sayı 1

Cerîde-i Mahâkim, (16 Nisan 1289) 1 Rebiülevvel 1290, sayı 2

Cerîde-i Mahâkim, (23 Nisan 1289) 8 Rebiülevvel 1290, sayı 3

Cerîde-i Mahâkim, (14 Mayıs 1289) 29 Rebiülevvel 1290, sayı 6

Cerîde-i Mahâkim, 14 Rebiülâhir 1290, sayı 8

Cerîde-i Mahâkim, (4 Haziran 1289) 21 Rebiülâhir 1290, sayı 9

Cerîde-i Mahâkim, (18 Haziran 1289) 5 Cemâziyelevvel 1290, sayı 11

Sedat Bingöl